

Impressie van de themabijeenkomst 'Monitoring in het PAS'

21 september 2016, Bas van Leeuwen (Netwerk Groene Bureaus)

Op 21 september 2016 spraken provincies, terreinbeheerders en groene adviesbureaus elkaar over monitoring in het 'Programma Aanpak Stikstof'. Veel verschillende aspecten kwamen aan bod. De discussie onder de negentig deelnemers laat zien dat monitoring in het PAS een gemeenschappelijke opgave is voor provincies, terreinbeheerders en groene bureaus.

De aanleiding voor het programma, een impressie van de discussie en de gegeven presentaties zijn hieronder opgenomen, evenals het overzicht van de deelnemers.

Aanleiding voor de bijeenkomst

Natuurmonitoring als onderdeel van het Programma Aanpak Stikstof krijgt nu vorm in de praktijk. Goede samenwerking tussen provincies, terreinbeheerders en adviesbureaus is daarbij één van de succesfactoren. Als bijdrage aan de samenwerking organiseren het PAS-bureau en het Netwerk Groene Bureaus in het kader van de PAS-Campus een bijeenkomst met provincies, terreinbeheerders en groene adviesbureaus over de uitgangspunten van de monitoring van natuurwaarden en over de actuele ervaringen bij de uitvoering van die monitoring.

Met het Programma Aanpak Stikstof 2015-2021 (PAS) willen de provinciale overheden en rijksoverheid de bescherming en ontwikkeling van kwetsbare, voor stikstof gevoelige natuur in Natura 2000 gebieden en economische ontwikkeling combineren. Het programma omvat brongerichte maatregelen voor stikstofdepositie en herstelmaatregelen voor stikstofgevoelige habitattypen en leefgebieden van soorten. De herstelmaatregelen zijn gebaseerd op gebiedsanalyses en leiden tot ontwikkelruimte voor economische activiteiten. Het programma wordt ingezet voor vergunningverlening voor activiteiten die kunnen leiden tot (nieuwe) stikstofemissies. Het programma heeft betrekking op 117 Natura 2000-gebieden met voor stikstof gevoelige habitattypen en leefgebieden van soorten. De eerste Nbwet-vergunning onder de Programmatische Aanpak Stikstof werd in september 2015 verleend. Monitoring is een cruciaal onderdeel van het PAS om te bewaken en evalueren of de natuurkwaliteit in de eerste PAS periode niet achteruit gaat..

Monitoring als onderdeel van de PAS

De voortgang van het programma wordt gemonitord op natuurkwaliteit en de uitvoering en effectiviteit van herstelmaatregelen. Dit laatste vindt plaats met behulp van procesindicatoren voor natuurherstel, de voortgang van uitvoering van herstelmaatregelen en een jaarlijks veldbezoek centraal. Als blijkt dat de natuurdoelen van de PAS in gevaar komen, wordt de PAS bijgestuurd.

De monitoring is de basis voor jaarlijkse gebiedsrapportages natuur en een jaarlijkse landelijke PAS rapportage naar aanleiding waarvan besloten kan worden over bijsturing.

Tevens worden na drie jaar en na vijf jaar integrale PAS rapportages opgesteld (evaluatie Programma en evaluatie gebiedsanalyses). Het 'Monitoringsplan bij de programma aanpak stikstof 2015-2021' beschrijft de benodigde monitoringsinformatie, rapportagevormen en organisatorische aspecten.

De monitoring is in gang gezet en de consequenties voor provincies, terreinbeheerders en adviesbureaus worden nu zichtbaar. De praktijk geeft inzicht in de (optimale) uitvoering van de monitoring. Met de bijeenkomst deelden BIJ12/ PAS-bureau, provincies, terreinbeheerders en adviesbureaus hun visies op de inhoud en organisatie van monitoring en keken gezamenlijk naar actuele discussies en de toekomstige uitvoering van de monitoring.

Meer info over

- Natuurmonitoring portaal natuur en landschap: <http://www.portaalnatuurenlanschap.nl>
- het PAS: <http://pas.bij12.nl>
- het PAS-bureau: <http://www.bij12.nl/bij12units/pas-bureau/overzicht>
- de PAS-Campus: <http://pas.bij12.nl/pas-campus>
- het Netwerk Groene Bureaus: <http://www.netwerkgroenebureaus.nl>

Impressie van de discussies in de sessies en de centrale discussie

De discussies laten zien dat monitoring in het PAS een gemeenschappelijke opgave is voor provincies, terreinbeheerders en groene bureaus. Er leven veel vragen, veel partijen zijn zoekende, het delen van vragen en ervaringen draagt bij aan verder inzicht. In de discussie kwamen onder meer onderstaande vragen en inzichten aan de orde.

Sessie: Procesindicatoren

Presentatie: Lotte Dijk (BIJ12) en Peter van der Molen (BIJ12)

- Berco Hoegen (Staatsbosbeheer) bracht het toepassen van procesindicatoren in het Bargerveen in discussie. De Kruistabel Habitattypen/Herstelmaatregelen gaf vier procesindicatoren aan waarvan er twee of drie uitvoerbaar werden geacht. Vervolgens zijn andere procesindicatoren gekozen. Als deze procesindicatoren een beter beeld opleveren, is dat toegestaan. De Kruistabel Habitattypen/Herstelmaatregelen geeft prioriteiten aan; Staatsbosbeheer kiest zelf uit de opties die de tabel biedt.
- Niels Jeurink (Tauw) ging in op de functie en de juridische kant van de Habitattypenkaarten. De doelen van de PAS, N2000 en beheerplannen zijn niet hetzelfde. Zijn karteringen voor meerdere doelen te gebruiken? Wat is nodig om de ontwikkeling van de kwaliteit van N2000-gebieden te volgen? Een kartering voor de PAS mag niet ouder zijn dan zes jaar. Welk ritme in de karteringen is nodig voor welk doel? Hoe om te gaan met dynamische habitattypen? Zijn perioden van zes en twaalf jaar daarvoor wel geschikt?
- Mathijs Courbois (Courbois Flora & Fauna Expert) bracht de vraag in hoe maatregelen voor kleine oppervlakten (plaggen, verwijderen klein struweel) te monitoren zijn. Door die uit kostenoverweging niet mee te nemen, kan goedkoop duurkoop blijken omdat juist dáár de gewenste waarden ontstaan. Let ook op kleine (plas)plekjes. De huidige systematiek maakt het mogelijk kleine plekken mee te nemen. Als je toch in veld bent, zijn nog extra dingen bekijken die als indicator kunnen fungeren, zoals de oppervlakte aan korstmossen.
- In de sessie werd de samenstelling van de groep cq. de aanwezigheid van alle betrokken partijen (EZ, provincies, terreinbeherende organisaties en groene bureaus) als belangrijk ervaren.
- Het financiële aspect werd besproken: is de benodigde monitoring qua mankracht uitvoerbaar; is er voldoende kennis als mensen met pensioen gaan? Welke rol heeft de markt bij het beschikbaar houden van de deskundigheid? Als de monitoring qua intensiteit op het huidige niveau blijft, blijft die uitvoerbaar. Als de frequentie van monitoring omhoog gaat wordt het lastiger, voor provincies ook in financieel opzicht.
- Voor de toepassing van procesindicatoren geldt: er zijn handvatten maar blijf je gezond verstand gebruiken.

Sessie: Kwaliteit van habitattypenkaarten en monitoringgegevens

Presentatie: Marlies Ellenbroek

- De pitch van Hubert Kivit (PWN) was de basis voor een discussie over de 'juridische houdbaarheid' van het meetprogramma. Welke juridisch harde uitspraken over voor- of achteruitgang van kwaliteit moeten mogelijk zijn? De juridische houdbaarheid is vooral aan de orde bij de analysefase. Kijk hierbij ook naar het rapport herstel strategieën en de factsheets. Die geven voor een belangrijk deel het kader aan. Daarbij geldt dat juridisch houdbaar is niet identiek is aan statistisch aantoonbaar. Ga zorgvuldig om met de analyse, zorg voor navolgbaarheid van je monitoring (welk protocol heb je gevolgd), conclusies en overwegingen. Ook dienen bij de monitoring afwijkingen van protocollen goed gemotiveerd te worden. Als je de gegevens interpreteert, geef dan de verwachting aan met betrekking tot natuurkwaliteit en geef een tijdsdimensie waarbinnen de resultaten van het ingezette herstelbeleid te verwachten zijn. De nulmeting is belangrijk en urgent.

- Henk Siebel (Natuurmonumenten) ging in op de 'navolgbaarheid' van habitattypenkaarten. Het resultaat van de verwerking van veldgegevens naar habitattypenkaarten is voor de terreinbeheerder onherkenbaar. Regelmatig verschijnen geheel verschillende habitattypenkaarten achter elkaar, vaak ook gebaseerd op dezelfde vegetatiekartering. De verwerking is een 'black box'. De 'voortouwnemer' moet mensen van terreinbeherende organisaties goed betrekken bij de opstelling van habitattypenkaarten om het proces inzichtelijk te maken. De daarbij gevolgde methodiek ligt echter vast. Discussies over methodieken dienen elders te worden gevoerd. In het rapport 'Herstelstrategieën stikstofgevoelige habitats' zitten handreikingen voor het bepalen van de kwaliteit.
- In de sessie werd gepleit voor openbaarheid van alle gebruikte gegevens.
- Het belang werd benadrukt dat experts elkaar kunnen vinden en tot consensus komen. Juristen zien graag navolgbaarheid en consensus.
- Geef aan als kennis ontbreekt, en geef aan wat je wel weet. Zo zijn sommige nulsituaties nu niet meer te achterhalen.
- We zitten nu in een transitiefase waarbij verbeteringen worden doorgevoerd (zie bijvoorbeeld het werk aan het vegetatieprotocol en de vegetatiedatabank), waardoor er altijd ergens water bij de wijn moet worden gedaan omdat bijvoorbeeld niet alle gegevens al bekend zijn. Doe dit dan op een navolgbare wijze.
- Alle partijen moeten betrokken blijven!

Sessie: Planning en organisatie

Presentatie: Anja Koning (Loopplan) en Jaap van der Linden (provincie Noord-Brabant)

- In de sessie werd geconstateerd dat de verscheidenheid van het gezelschap de discussie boeiend maakte. Partijen hebben verschillende vragen.
- Er bleek onduidelijkheid over budgetten: gaat het om € 300.000 per jaar, voor heel Nederland om € 1,9 miljoen? TBO's willen weten of er geld is, ook voor de markt is dat relevant. De twee provincies in de groep kenden beide de kosten nog niet.
- Wat is de overlap met SNL. Is extra werk en kennis nodig?
- Wat is kwaliteit van de leefgebieden? Hoe meet je die, is de nulsituatie vastgelegd?
- Wordt de administratieve last niet te hoog? Zorg dat de goede mensen de goede dingen doen, laat niet een ecooloog administratieve processen organiseren.
- Zijn we op tijd? Kunnen we iets zeggen over trends? Meer dan met de beschikbare kennis ons best doen, is niet mogelijk.
- Bij wie moeten bureaus zijn? Bij de provincie, bij een TBO? Dat blijkt nog steeds een uitzoekprobleem. Provincies gaan daar verschillend mee om. TBO's hebben vaak raamcontracten. Er is een grote diversiteit in aanpak.
- Alterra heeft een kader gemaakt maar een verdere inkadering naar procesindicatoren is nodig. Moeten betrokkenen die zelf maken? De verdere inkadering wordt per gebied in een meetplan vastgelegd (bijvoorbeeld het aantal peilbuizen). Hoeveel peilbuizen zijn nodig, wat voor soort kartering is nodig. Men wil nog meer richtlijnen.
- Meten leidt tot rapportage. Wat moet de rapportage bevatten. Is daar een format voor?

- Wat gebeurt er als het effect van herstelmaatregelen negatief is en men de gevolgde methodiek niet goed vindt? Geconstateerd werd dat we het gewoon moeten gaan doen, we zien wel waarmee we eindigen.
- We zitten volop in het implementatieproces, er zijn nog veel stappen te zetten. Er is sprake van 'vrijheid in onderlinge afstemming'. Verschil in organiseren mag, dat is één van de (gewenste) gevolgen van de decentralisatie.

Centrale discussie o.l.v. Jan Willem van der Vegte

- De centrale discussie opent met de oproep in de zaal om deze bijeenkomst volgend jaar weer te houden om van elkaar te leren.
- Zijn de beschikbare budgetten niet te beperkt, ook door de gebrekkige start wat betreft de Habitattypenkaarten? Bij de decentralisatie zijn afspraken gemaakt over doelen en geld. Het Rijk heeft daarna nog extra middelen bijgedragen. Dat was het, er zal niets meer bij komen. Provincies moeten zich organiseren en zelf bepalen welk budget nodig is. Er loopt al monitoring, voor de PAS gaat het om toevoegingen. Ga na wat je nog moet doen en welk budget daarvoor nodig is.
- Het PAS-bureau werkt aan een format voor de rapportage. Het is van belang om gegevens uniform te verzamelen. Individuele provincies kunnen eigen rapportages opstellen, wel is afgesproken dat er op sommige punten uniformiteit is.
- Bureaus hebben nu iets meer zicht op wat er aan monitoring aankomt. Maar bij wie moet je zijn? En wat is precies de vraag, bijvoorbeeld het aantal benodigde peilbuizen. Voor sommige gebieden is de vraag naar het aantal peilbuizen bij een bureau neergelegd, als uitwerking richting meetplan.
- Blijf elkaar opzoeken, vind niet apart het wiel uit. Geld moet naar het veld, niet naar advies. Daarbij zou kennisdeling lastig kunnen zijn omdat bureaus elkaar beconcurreren. Beleidsmakers krijgen daardoor soms tegenstrijdige signalen. Tegelijk is echter meer convergentie te zien, zoals blijkt uit de ontwikkeling van het veldprotocol.
- Het is belangrijk om goed naar de vraag te kijken. Contact tussen opdrachtgever en bureaus voordat een opdracht wordt uitgezet, draagt daaraan bij. Laat adviesbureaus meedenken in het proces.
- Jan Willem van der Vegte constateert ter afsluiting van de discussie dat hier het begin van de oplossing kan liggen: gebruik elkaars deskundigheid, laat elkaar meedenken, bijvoorbeeld over hoe je kaarten moet maken. Experts moeten elkaar vinden en tot consensus komen. Een gezamenlijke taal is daarvoor van belang, zonder concurrentie op methodieken.

Programma 'Monitoring in het PAS'

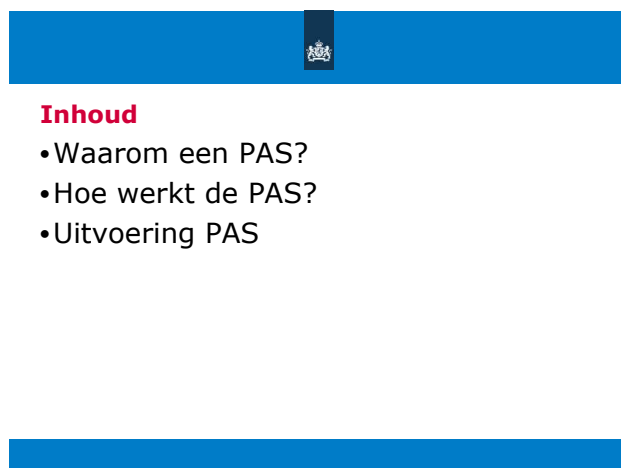
21 sept 2016

10.00 uur	Opening	Johan Burger Directeur ATKB / voorzitter Netwerk Groene Bureaus
10.10 uur	Het PAS in maatschappelijke context Doel van het PAS, welke beleidsbeslissingen worden gebaseerd op het PAS? Wat is de economische en ecologische betekenis?	Bas Clabbers Ministerie van EZ, Directie Natuur en Biodiversiteit
10.30 uur	Monitoringplan bij het Programma Aanpak Stikstof 2015-2021 Belang en context van de PAS-monitoring; uitdagingen in de implementatie; Digitale Keten Natuurinformatie	Jan Willem van der Vegte PAS-bureau
10.50 uur	Habitattypen, Kritische Depositiewaarde en Herstelstrategieën Systematiek voor het realiseren van de doelen voor Natura 2000-gebieden; uitgangspositie voor de monitoring.	Dick Bal Ministerie van EZ, Programmadirectie Natura 2000 Peter van der Molen BIJ12, unit Natuurinformatie en Natuurbeheer
11.10 uur	PAUZE in de Foyer	
11.40 uur	Procesindicatoren voor natuurherstel Gekozen indicatoren, de verwerking van monitoringgegevens over indicatoren tot informatie over de kwaliteit en de beoordeling van herstel.	Peter van der Molen BIJ12, unit Natuurinformatie en Natuurbeheer
12.00 uur	Discussie over de uitgangspunten van de monitoring Maakt de aanpak uitspraken over natuurherstel mogelijk? Kunnen we van deze monitoring leren over de effectiviteit van genomen maatregelen? Wat zijn de sterktes en zwaktes van de uitgangspunten voor de monitoring?	Johan Burger Directeur ATKB / voorzitter Netwerk Groene Bureaus
12.30 uur	LUNCH in de Foyer	
13.30 uur	Monitoring door de provincie Fryslân Doelen, werkwijze, verwachtingen en leerpunten in relatie tot de markt.	Meinte Engelmoer Provincie Fryslân
13.50 uur	Monitoring door de provincie Noord-Brabant Doelen, werkwijze, verwachtingen en leerpunten in relatie tot de markt.	Jaap van der Linden Provincie Noord-Brabant
14.10 uur	Drie interactieve parallelsessies Deelnemers geven hun visie op aangedragen vraagstukken, met als thema's: procesindicatoren, kwaliteit van habitattypenkaarten en monitoringgegevens, planning en organisatie.	Facilitators:
	1. Procesindicatoren: hoe pas je procesindicatoren toe in de praktijk? Wat zijn de keuzes en hoe houd je het betaalbaar, ...?	Peter van der Molen BIJ12, unit Natuurinformatie en Natuurbeheer
	Zaal 1	
	2. Kwaliteit van habitattypenkaarten en monitoringgegevens: hoe werkt de kwaliteit van habitattypenkaarten door in de monitoring, wat bepaalt de kwaliteit van de monitoringgegevens, hoe kun je optimaliseren, ...?	Marlies Ellenbroek BIJ12, unit Natuurinformatie en Natuurbeheer
	Zaal 6	
	3. Planning en organisatie: wat is een logisch rooster voor activiteiten bij het opzetten van monitoring; hoe organiseer je het proces; welke capaciteit is nodig; is de benodigde capaciteit beschikbaar, ...?	Jan Willem van der Vegte BIJ12, PAS-bureau
	Zaal 16	
15.30 uur	PAUZE in de Foyer	
15.50 uur	Resultaten van de parallelsessies met als thema's: • Leerpunten van deze dag • Kan de markt de monitoring aan? • Wat zijn de valkuilen voor de toekomst?	Jan Willem van der Vegte Manager PAS-bureau
16.30 uur	Sluiting en drankje in de Foyer	

Aanmeldingen

1.	Eric	van der	Aa	eric.vanderaa@rho.nl	Rho Adviseurs
2.	Frank		Aarts	frank.aarts@tauw.nl	Tauw
3.	Joris		Alblas	j.alblas@bosgroepen.nl	Bosgroep Zuid Nederland
4.	René		Alma	rene.alma@rvo.nl	Ministerie van EZ/ RVO
5.	Marcel		Baartmans	m.baartmans@gmail.com	De Groene Ruimte
6.	Nancy	de	Bakker	n.de.bakker@bendnatuuradvies.nl	b&d Natuuradvies
7.	Dick		Bal	d.bal@minez.nl	Ministerie van EZ
8.	Ingeborg		Bax	ingeborg.bax@btl.nl	BTL Advies
9.	Joost	van	Beek	joostgvanbeek@hotmail.com	RVO
10.	Leon	van den	Berg	l.vandenberg@bosgroepen.nl	Bosgroepen
11.	Wout		Bijkerk	w.bijkerk@altwym.nl	Altenburg & Wymenga
12.	Rens	de	Boer	rdeboer@aequator.nl	Aequator Groen & Ruimte
13.	Hans		Boll	h.boll@staatsbosbeheer.nl	Staatsbosbeheer
14.	André	de	Bonte	Andre.deBonte@landschapoverijssel.nl	Landschap Overijssel
15.	Evelien		Bosch	eth@kragten.nl	Kragten
16.	Jaap		Bouwman	j.bouwman@bosgroepen.nl	Unie van Bosgroepen
17.	Angela		Breeuwer	abreeuwer@brabant.nl	Provincie Noord-Brabant
18.	Tom	van den	Broek	tom.van.den.broek@rhdhv.com	Royal HaskoningDHV
19.	Niels		Bronsgest	niels.bronsgest@tauw.com	Tauw
20.	Johan		Burger	j.burger@at-kb.nl	ATKB / voorzitter Netwerk Groene Bureaus
21.	Eva		Burgers	e.burgers@natuurmonumenten.nl	Natuurmonumenten
22.	Bas		Clabbers	b.j.l.clabbers@minez.nl	Ministerie van EZ
23.	Matthijs		Courbois	courbois@ffexpert.nl	Courbois Flora & Fauna Expert
24.	Adinda		Crans	a.crans@natuurmonumenten.nl	Natuurmonumenten
25.	Herman	van	Dam	herman.vandam@waternatuur.nl	Adviseur Water en Natuur
26.	Tom		Damm	tom@vandergoesengroot.nl	Van der Goes en Groot
27.	Jeroen		Demmer	jeroen.demmer@advin.nl	Advin
28.	Martin		Droog	m.droog@dactylis.nl	Dactylis
29.	Marlies		Ellenbroek	marlies.ellenbroek@bij12.nl	BIJ12
30.	Meinte		Engelmoer	m.engelmoer@fryslan.nl	Provincie Fryslân
31.	Henk		Everts	everts@kpnplanet.nl	EGG consult
32.	Jaap		Ex	j.ex@gelderland.nl	Provincie Gelderland
33.	Lidia		Gerrits	lidia.gerrits@dgr.nl	De Groene Ruimte
34.	Gijs		Gerrits	reinsdyradvies@gmail.com	Reinsdyr Advies
35.	Sandra	de	Goeij	degoeij@natuurbalans.nl	Bureau Natuurbalans
36.	Dirk	van der	Goes	dirk@vandergoesengroot.nl	Van der Goes en Groot
37.	Jaap		Graveland	jaap.graveland@rws.nl	Rijkswaterstaat
38.	Roderick		Groen	roderick.groen@arcadis.nl	Arcadis
39.	Jeroen		Groenendijk	jeroen.groenendijk@rhdhv.com	HaskoningDHV
40.	Jaap		Groot	jaap@grootecoadvies.nl	Groot Eco Advies
41.	Karel		Haan	khaan2@brabant.nl	Provincie Noord-Brabant
42.	A.	van	Heerden	a.van.heerden@pzh.nl	Provincie Zuid-Holland
43.	Wilco	van	Heerewarden	wilco.v.heerewarden@btl.nl	BTL Advies
44.	Jan Erik	van der	Heide	j.e.van.der.heide@koemanenbijkerk.nl	Koeman en Bijkerk
45.	Dagmar		Heidinga	dagmar@burobakker.nl	Buro Bakker
46.	Age		Hellingwerf	age.hellingwerf@flevoland.nl	Provincie Flevoland
47.	Berco		Hoegen	b.hoegen@staatsbosbeheer.nl	Staatsbosbeheer
48.	Niels		Hogeweg	n.hogeweg@natuurlijkezaken.nl	Natuurlijke zaken LNH en PWN
49.	Gert		Hoogerwerf	hoogerwerf@natuurbalans.nl	Natuurbalans-Limes Divergens
50.	John		Janssen	john.janssen@wur.nl	Alterra
51.	Niels		Jeurink	niels.jeurink@tauw.nl	Tauw BV
52.	Janneke		Karsemeijer	j.karsemeijer@staatsbosbeheer.nl	Staatsbosbeheer
53.	Bas		Kers	bas.kers@rws.nl	Rijkswaterstaat CIV
54.	Hubert		Kivit	hubert.kivit@pwn.nl	PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland
55.	André		Kloosterman	andre@burobakker.nl	Buro Bakker
56.	Anja		Koning	anja.koning@looplan.nl	Loo Plan
57.	Rene		Krekels	kekels@natuurbalans.nl	Natuurbalans-Limes Divergens
58.	H.		Kreuwel	j.kreuwel@overijssel.nl	Provincie Overijssel
59.	Loek		Kuiters	loek.kuiters@wur.nl	Alterra
60.	Ria	van	Leeuwen	r.v.leeuwen@overijssel.nl	provincie Overijssel
61.	Bas	van	Leeuwen	secretariaat@netwerkgroenebureaus.nl	NGB
62.	Tim	van	Leeuwen	tim.vanleeuwen@looplan.nl	Loo Plan

63.	Glenn		Lelieveld	averti@averti-ecologie.nl	Averti Ecologie
64.	Jaap	van der	Linden	jvdlinden@brabant.nl	Provincie Noord-Brabant
65.	Mike	van der	Linden	mike.van.der.linden@rps.nl	RPS b.v.
66.	Noortje		Meijdam	nmeijdam@brabant.nl	Provincie Noord-Brabant
67.	Stefan	van	Meijeren	s.vanmeijeren@dactylis.nl	Dactylis
68.	Gerie		Mensink	gerie.mensink@rvo.nl	RVO
69.	Ed		Michels	ed.michels@ecodat.nl	Ecodat
70.	Jan	van	Mil	jvmil@lievensecso.com	Lievensecso
71.	Peter	van der	Molen	peter.vandermolen@bij12.nl	BIJ12
72.	Joost	van	Munster	j.v.munster.01@mindef.nl	Rijksvastgoedbedrijf, Ministerie van Defensie
73.	Mariska		Nieuwenhuijsen	mn@vdhelm.nl	VanderHelm
74.	Wilco		Non	w.non@natuurlijkezaken.nl	Landschap Noord-Holland
75.	Marjolein	van	Os	m.vanos@bosgroepen.nl	Bosgroep Midden Nederland
76.	Remko	van	Rosmalen	rivanrosmalen@hotmail.com	Min. EZ - op persoonlijke titel
77.	Arnout-Jan		Rossenaar	a.rossenaar@staatsbosbeheer.nl	Staatsbosbeheer
78.	Frank		Samsen	f.samsen@ecogroen.nl	Ecogroen bv
79.	Marion		Scherphuis	marion.scherphuis@bij12.nl	BIJ12
80.	Paul		Scholte Albers	rp.scholte.albers@overijssel.nl	Provincie Overijssel
81.	Rienko	van der	Schuur	r.vanderschuur@prolander.nl	Prolander
82.	Henk		Siebel	h.siebel@natuurmonumenten.nl	Natuurmonumenten
83.	Judith		Slagt	judith.slagt@anteagroup.com	Antea Group
84.	Jaap		Slurink	slurink-wageningen@planet.nl	Provincie Limburg
85.	Gerard		Smit	g.f.j.smit@buwa.nl	Bureau Waardenburg
86.	Vincent	van der	Spek	vincent.van.der.spek@waternet.nl	Waternet
87.	Mark	van	Til	mark.van.til@waternet.nl	Waternet
88.	Melchior	van	Tweel	melchiorvantweel@hetnet.nl	Ecologisch Adviesbureau Van Tweel
89.	Jan Willem	van der	Vegte	janwillem.vandervegte@bij12.nl	PAS-bureau
90.	Daisy	de	Vries	daisy.devries@wur.nl	Alterra
91.	Gerard		Wijnsma	g.wijnsma@all4data.nl	All4Data
92.	Robbert		Wolf	r.wolf@ gelderland.nl	Provincie Gelderland
93.	Menno	van	Zuijlen	m.vanzuijlen@natuurmonumenten.nl	Natuurmonumenten
94.	Susan		Zwerver	szwerver@bureau-iridis.nl	Bureau Viridis

Uitvoering gestart

- Per 1 juli 2015 in werking
- Jaarlijkse herziening
- Veel vergunningaanvragen en meldingen
- Uitvoering herstelmaatregelen gestart

Meer informatie?

- pas.bij12.nl (PAS in uitvoering)
- pas.natura2000.nl (beleid)
- AERIUS.nl

PAS monitoring en rapportage Natuur

Netwerk Groen Bureau's
21 september 2016

Jan Willem van der Vegte, PAS-bureau

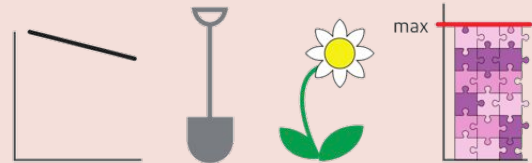

Doel

'Hand aan de kraan'

Monitoring maakt bijsturing van de PAS mogelijk.

Monitoring draagt bij aan onderbouwing van vergunningen en meldingen

Monitoringprogramma

Stikstof monitoring

- emissie en depositie
- bronmaatregelen
- depositie- en ontwikkelingsruimte

Natuurmonitoring

- de ontwikkeling stikstofgevoelige natuur
- de voortgang en effect maatregelen
- aanvullende monitoring

Natuurkwaliteit

Wat?

Ontwikkeling stikstofgevoelige natuur

- Omvang, kwaliteit en ligging habitattypen
- Omvang, kwaliteit en ligging leefgebieden

Waarom?

- Toets aan doelstelling 'behoud van omvang en kwaliteit Natura 2000-doelen'
- Bepaal waar aan ontwikkelingsruimte getoetst moet worden
- Bepaal waar welke herstelmaatregelen genomen moeten worden

Natuurkwaliteit

Hoe?

- Bestaande monitoring SNL etc.
- Jaarlijks belangrijke nieuwe informatie verwerken in AERIUS
- Intensiveren – elke 6 jaar actuele toets aan doelstellingen

Wie?

- Voortouwnemer verantwoordelijk

Discussie?

- Hoe efficiënt veranderingen in het terrein doorwerken in habitattypenkaart

Herstelmaatregelen

Wat?

Voortgang en effect maatregelen:

- Voortgangsinformatie
- Procesindicatoren

Waarom?

- Aantonen dat natuurherstel tot stand komt
- Bijsturen bij tegenvallers in herstelproces

Herstelmaatregelen

Hoe?

- Voortgang uitvoering herstelmaatregelen
 - per maatregel
 - per fase
 - prognose
- Specifieke methodiek procesindicatoren (remote sensing, abiotisch, vegetatie)

Wie?

- Verantwoordelijk bestuursorgaan voor uitvoering maatregel

Aanvullende monitoring

Wat?

- Veldbezoek

Waarom?

- Vinger aan de pols houden
- Gesprek tussen provincie en beheerder voer natuurkwaliteit en samenwerking

Hoe?

- Gezamenlijk veldbezoek door vertegenwoordigers provincie en beheerder(s)

Wie?

- Voortouwnemer verantwoordelijk

Aanvullende monitoring

Wat?

- Aanvullende monitoring en onderzoek naar aanleiding van gebiedsanalyse

Waarom?

- Kennis over gebied versterken

Hoe?

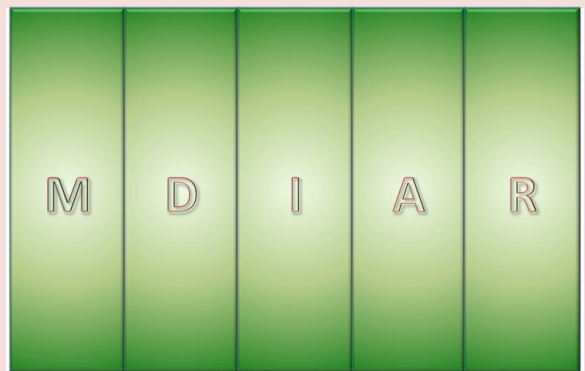
- Nieuwe inzichten verzamelen met specifieke monitoring

Wie?

- Voortouwnemer verantwoordelijk

Digitale Keten Natuur

Rapportages

- PAS Gebiedsrapportages natuur [jaarlijks]
- PAS Monitoringsrapportage natuur [jaarlijks]
- PAS Monitoringsrapportage stikstof [jaarlijks]
- Integrale monitoringsrapportage [jaarlijks]
- Evaluatie PAS gebiedsanalyses [in 6e jaar]
- Evaluatie PAS programma [in 6e jaar]
- Tussenevaluatie PAS programma

Rapportages 2016

PAS Gebiedsrapportages

- 0-meting natuurkwaliteit
- Voortgang uitvoering herstelmaatregelen
- Depositie o.b.v. cijfers 2016

PAS Monitoringsrapportage natuur

- 0-meting natuurkwaliteit
- Voortgang uitvoering herstelmaatregelen

PAS Monitoringsrapportage stikstof

- 0-rapportage (o.b.v. cijfers M14 en M15)
- Emissie en depositie o.b.v. cijfers 2016
- Benutting ontwikkelingsruimte

Integrale monitoringsrapportage

- Beleidsmatige samenvatting
- Kennisontwikkeling
- Uitvoeringsaspecten

Regiegroep Natura 2000 / PAS

- Opdrachtgever monitoring en rapportages

BIJ12 provincies:

- Verzamelen natuurgegevens
- Bewerken tot natuurinformatie

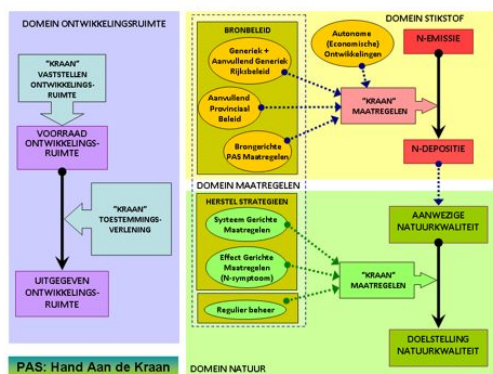
RIVM :

- Verzamelen stikstofgegevens
- Bewerken tot stikstofinformatie

PAS-bureau:

- Procescoördinatie
- Rapportages (inzet RIVM voor stikstof onderdelen)

pas.natura2000.nl/files/pas-monitoringsplan-definitief.pdf
pas.bij12.nl/content/zo-houden-we-de-pas-de-gaten

Habitattypen, Kritische Depositiewaarde en Herstelstrategieën

Systematiek voor het
realiseren van de doelen voor
Natura 2000-gebieden;
uitgangspositie voor de
monitoring

Dick Bal (EZ/N2000)

september 23, 2016

Basis voor monitoring in de PAS

Basis voor monitoring in de PAS is het inzichtelijk maken van het bereiken van de doelen van de PAS.

- Voor wat betreft het aspect natuur gaat het dan om:
- bijdrage aan landelijke doelen voor habitattypen en soort (gunstige staat van instandhouding)
- borgen dat het verslechteringsverbod (per waarde per gebied) niet wordt overtreden
- borgen dat de verbeterdoelen worden gehaald
- *en dat daardoor de passende beoordeling van de vergunningverlening geldig blijft*

Alleen dat laatste is specifiek voor de PAS,
de rest is gewoon Natura 2000.

2

Ministerie van Economische Zaken
september 23, 2016

Schakel

Monitoring is een belangrijk schakel tussen

1. doelen, aannames en voorspellingen
2. handhaving en en bijsturing

3

Ministerie van Economische Zaken
september 23, 2016

N2000-doelen

Relevant vanuit de doelen:

- oppervlak en kwaliteitsaspecten van habitattypen en leefgebieden
- omvang populaties

4

Ministerie van Economische Zaken
september 23, 2016

Herstelstrategieën

Relevant vanwege herstelstrategieën:

- werken ze lokaal?
- wat leren we ervan op nationaal niveau?

5

Ministerie van Economische Zaken
september 23, 2016

Kaders

- profielen van habitattypen en soorten
- kritische depositiewaarden
- aanwijzingsbesluiten
- 'nulmeting' habitattypen en soorten
- herstelstrategieën
- gebiedsanalyses

6

Ministerie van Economische Zaken
september 23, 2016

Profielen van habitattypen en soorten

- 2008
- komend jaar bescheiden actualisering

7

Ministerie van Economische Zaken
september 23, 2016

Kritische depositiewaarden

- 2012
- geen plannen voor verandering

8

Ministerie van Economische Zaken
september 23, 2016

Aanwijzingsbesluiten

- bijna allemaal genomen
- 2017 'veegbesluit'

9

Ministerie van Economische Zaken
september 23, 2016

'Nulmeting'

- habitattypen (kaart)
- soorten (populatieomvang, leefgebiedenkaart)
- deels nog geen goede basis
- soms al tweede generatie

10

Ministerie van Economische Zaken
september 23, 2016

Herstelstrategieën

- 2014
- beperkte herziening op verzoek

11

Ministerie van Economische Zaken
september 23, 2016

Gebiedsanalyses

- onderdeel van beheerplannen
- definitief en afdwingbaar
- maar gedeeltelijk herzien

Dit alles wordt gecombineerd in AERIUS.

12

Ministerie van Economische Zaken
september 23, 2016

Ingediende vragen (1)

Hoe zorgen we ervoor dat meer experimentele maatregelen ook toegestaan zijn
(met goede monitoring en publicatie resultaten bijvoorbeeld)?

13

Ministerie van Economische Zaken
september 23, 2016

Ingediende vragen (2)

Hebben PAS-maatregelen geen bijwerkingen?
Vb: we plagden en maaiden al.

Voor de PAS gaan we dat intensiever doen.
Gaat dat niet ten koste van bijv. zaadbank resp. vlinders?

14

Ministerie van Economische Zaken
september 23, 2016

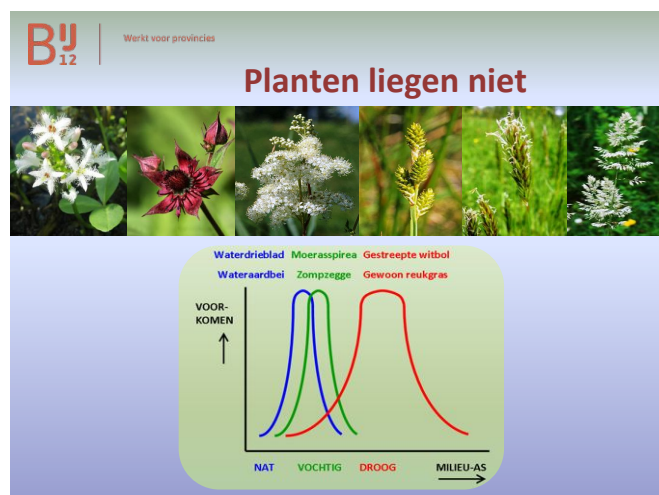
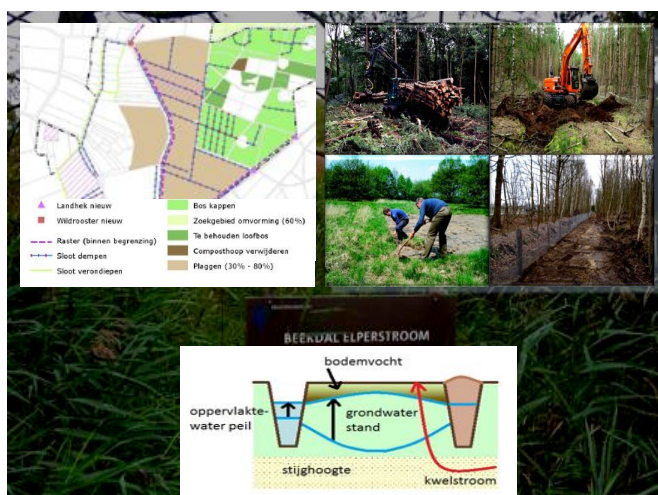
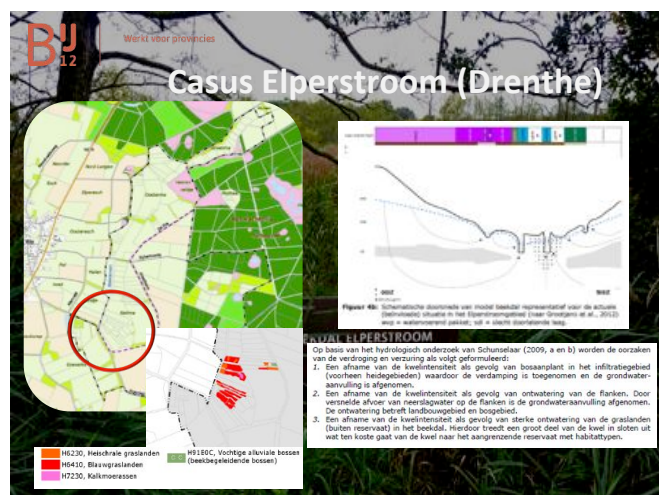
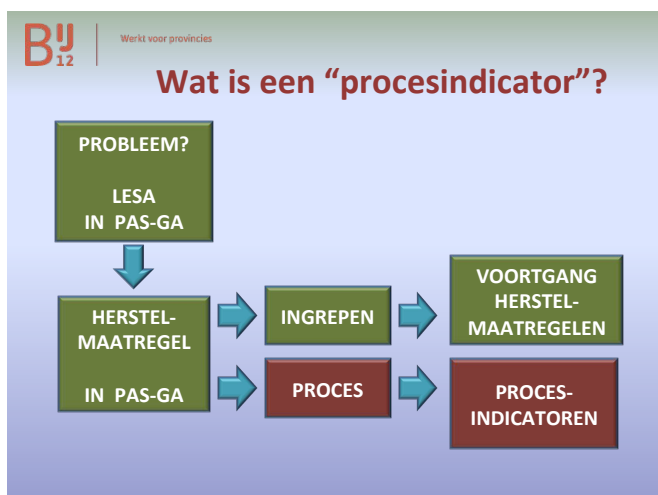
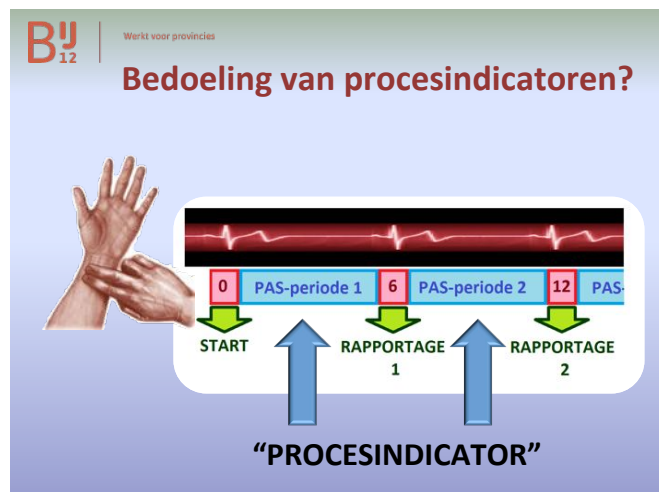

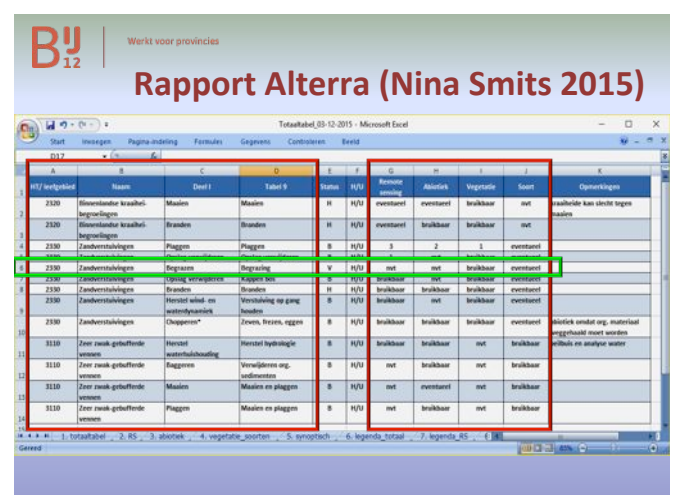
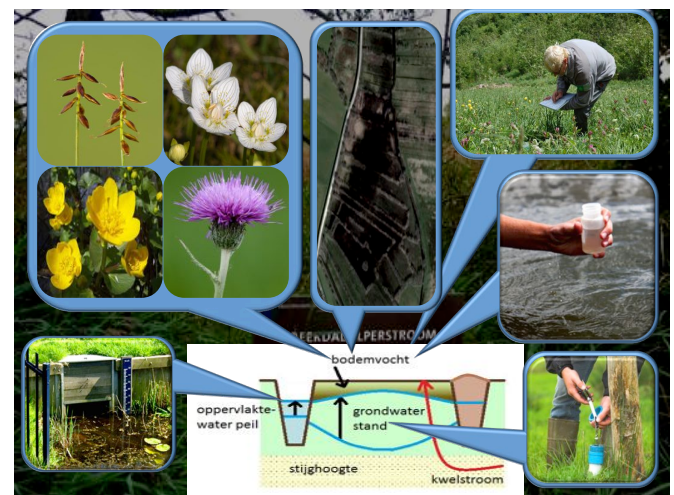
Ingediende vragen (3)

Hoe juridisch hard moet het meetprogramma zijn?
Dus welke juridisch harde uitspraken over voor- of achteruitgang van kwaliteit moeten kunnen worden gedaan?
Natuurbeheerders maakten zich tot voor kort nooit zo druk hierover; een 'indicatie' was genoeg.
Meetprogramma's werden anders veel te duur.
Is dat nog steeds zo of moet nu statistisch aangetoond kunnen worden dat de kwaliteit vooruit is gegaan?

15

Ministerie van Economische Zaken
september 23, 2016

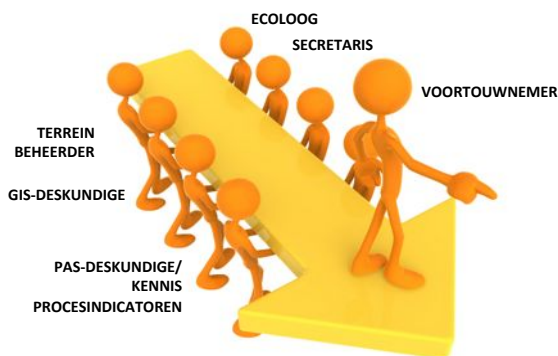

Maatwerk per gebied

Fictief voorbeeld

Fictief voorbeeld

Nr	Titel (NL-omschrijving)	Langzaamheid	Proces (NL-omschrijving)	Procesomschrijving	Productomschrijving	Nr	Langzaamheid	Risicofactor	Middel	Stroom	Post-acties	Verantwoordelijke
101212	Koks baggen	12/16	Tegengaan corrosie, handhaving opening	Vegetatie bestrijding opslag	2 P20 (s.k.a. afvoer) G3 Handmatig, water en/of overpompen	3						
101330	Koks baggen	0,30/16	Tegengaan corrosie, handhaving opening	Vegetatie bestrijding opslag	2 P20 (s.k.a. afvoer) G3 Handmatig, water en/of overpompen	2						
101210	Ras heren (niet verspreiden)	0/16	Nieuw slijzen in combinatie met buiging omvang (rijbewijzen materiaal, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval)	Afsluiten (rijbewijzen afval)	Materiaal afsluit op 100 meter				1			
101310	Pluigen verspreiden	0,4/16	Afsluiten vegetatie materiaal, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval	Vegetatie bestrijding opslag	2 P20 (s.k.a. afvoer)	2						
101319	Verwijderen vanafslag	0/16	Ten Zien, Afschrijven, verspreiden, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval	Nieuwe slijzen (rijbewijzen afval)	1 Locaties, Tussentijdse verspreiden	2		1				1
101318	Verwijderen vanafslag	0/16/10	Ten Zien, Afschrijven, verspreiden, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval	Vegetatie bestrijding opslag	2 P20 (s.k.a. afvoer)	2						
101317	Pluigen verspreiden	12/16	Afsluiten in fase 1 tot fase 1, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval	Vegetatie bestrijding opslag	2 P20 (s.k.a. afvoer)	2						
101410	Probleemgebied heren (niet verspreiden)	0/16	Nieuw slijzen in combinatie met buiging omvang (rijbewijzen materiaal, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval)	Afsluiten	Handmatig (rijbewijzen afval)	2			1			1
101210	Verwijderen vanafslag	0/16	Tegengaan van fase 1, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval	Afsluiten	Materiaal en afvalstoffen (rijbewijzen afval)	2						
101310	Pluigen verspreiden	12/16	Tegengaan van fase 1, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval	Afsluiten	Handmatig (rijbewijzen afval)	2						
101319	Verwijderen vanafslag	0/16	Ten Zien, Afschrijven, verspreiden, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval	Afsluiten	Handmatig (rijbewijzen afval)	2						
101318	Verwijderen vanafslag	0/16/10	Ten Zien, Afschrijven, verspreiden, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval	Afsluiten	Handmatig (rijbewijzen afval)	2						
101317	Pluigen verspreiden	12/16	Tegengaan van fase 1, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval	Afsluiten	Handmatig (rijbewijzen afval)	2						
101410	Probleemgebied heren (niet verspreiden)	0/16	Nieuw slijzen in combinatie met buiging omvang (rijbewijzen materiaal, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval)	Afsluiten	Handmatig (rijbewijzen afval)	2						
101210	Verwijderen vanafslag	0/16	Tegengaan van fase 1, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval	Afsluiten	Handmatig (rijbewijzen afval)	2						
101310	Pluigen verspreiden	12/16	Tegengaan van fase 1, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval	Afsluiten	Handmatig (rijbewijzen afval)	2						
101319	Verwijderen vanafslag	0/16	Ten Zien, Afschrijven, verspreiden, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval	Afsluiten	Handmatig (rijbewijzen afval)	2						
101318	Verwijderen vanafslag	0/16/10	Ten Zien, Afschrijven, verspreiden, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval	Afsluiten	Handmatig (rijbewijzen afval)	2						
101317	Pluigen verspreiden	12/16	Tegengaan van fase 1, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval	Afsluiten	Handmatig (rijbewijzen afval)	2						
101410	Probleemgebied heren (niet verspreiden)	0/16	Nieuw slijzen in combinatie met buiging omvang (rijbewijzen materiaal, Afschrijven, Verwijdering, verspreiden afval)	Afsluiten	Handmatig (rijbewijzen afval)	2						

Fictief voorbeeld

[illegible]

Monitoringsfrequentie

- Standaard is gekozen voor een **meetritme van eens in de drie jaar**, op basis van het uitvoeringsritme van herstelmaatregelen binnen het tijdvak van 6 jaar van een programma, het efficiënt inplannen van de totale meetinspanning en de verwachte effecten van de maatregelen.
- Omdat de procesindicatoren maatwerk zijn, **kan het zijn dat vaker moet worden gemeten**, of dat een meting **vóór** of na het driejaarlijkse rapportagejaar plaatsvindt (afhankelijk van de uitvoering van maatregelen en de termijn waarop effect verwacht wordt).
- Deze procesindicatoren kunnen niet eerder worden ingezet dan **bij het uitvoeren van die herstelmaatregelen**.
- Voor de planning van de uitvoering van de ‘meting’ van de procesindicator zal een moment gelden dat **logisch is ten opzichte van de responstijd en het moment van uitvoering**.

BRON: Monitoringsplan bij het programma aanpak stikstof 2015-2021
Datum 16 juni 2015 Status: definitief

Rapportage

PROCESINDICATOREN:

VERSLECHTERING

GEBEURT NIETS

VERBETERING

Jaarlijks in PAS-gebiedsrapportage

Welkom op het Portaal Natuur en Landschap

Het Portaal Natuur en Landschap is de verzamelplaats voor alle (toekomstige) informatie over natuur en landschap in Nederland. natuurlandschap.nl behoort tot het Portaal samen de provincies en brengt hier bekende, onbekende, / kennis- en gebiedsinformatie over natuur en landschap samen.

LITFAUCHT

Agri-milieu-uitdagingen tackelen met
Europese directieven
platformontwikkeling op 20-22 april

16 aug 2006
In het kader van het Nederlandse EU-voorzitterschap was de provincie Noord-Holland van 20 tot en met 22 april gastheer van de tiendaagse EU-conferentie in de plaatsendredreureun. Agn. miles uitdagingen en regionale samenwerkingstijl. [Lees het hele bericht](#)

Abstract

13 mei 2016
Veldwerkplaats - De nutriëntenbalans van
droge heide

Beheerdersdag 2004

● **Revisi de la agenda**

Website: <http://www.portaalnatuurenlandschap.nl/>

Helpdesk: helpdeskmonitoring@bij12.nl

Monitoren natuur in Fryslân - het waarom, wat en hoe.

Waarom natuur monitoren?

Wat monitoren? (1)

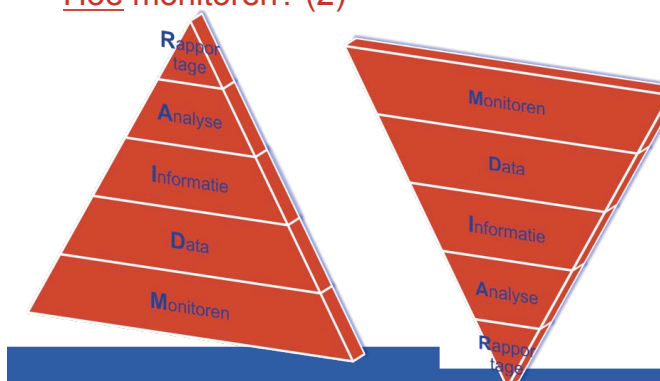
Wat monitoren? (2)

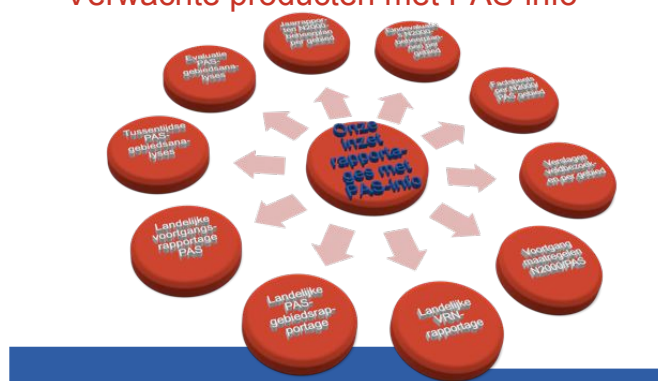
Hoe monitoren? (1)

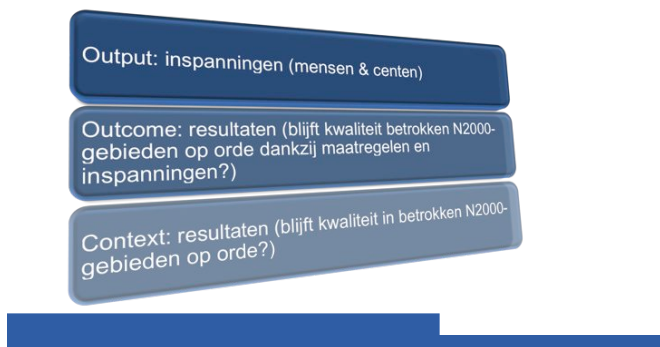
Hoe monitoren? (2)

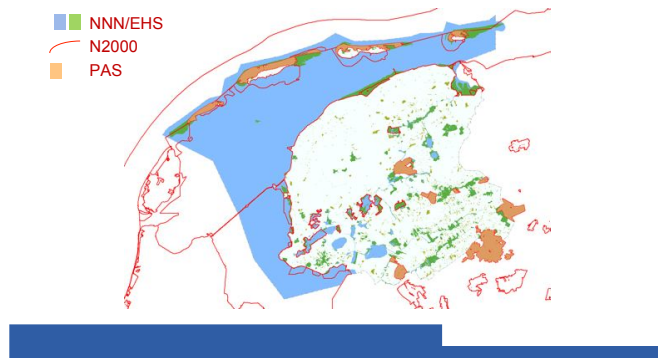
Verwachte producten met PAS-info

Monitoren op output en outcome

Beschermingsstatus Friese natuur

Stand van zaken

Natuurkwaliteit - veldbezoeken

- Eerste jaar uitvoering
- Aanlevering via webmodule

Natuurkwaliteit habitattypen - procesindicatoren

- Uitwerking per gebied onder handen
- Overleg met terreinbeheerders gaat komen
- Goede habitattypenkaarten vragen goede samenwerking gebiedspartners
- Doel: afronding uitzoekwerk en opdrachten uitzetten deze winter

Maatregelmonitoring

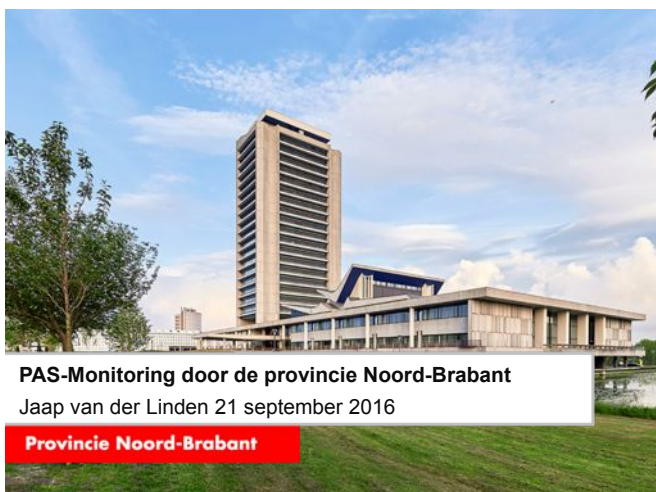
- Per PAS-gebied in verschillend stadium/ maatwerk
- Alle maatregelen/ niet alleen onbewezen maatregelen. Zinvol? (begrazing/ dynamiek)
- Interactie met andere niet-PAS maatregelen
- Proces van brandinspectie.....

Voortgang uitvoering monitoringsmaatregelen

- Kan over worden gerapporteerd – vraagt even aandacht

En de moraal van dit verhaal?

PAS-Monitoring door de provincie Noord-Brabant

Jaap van der Linden 21 september 2016

Provincie Noord-Brabant

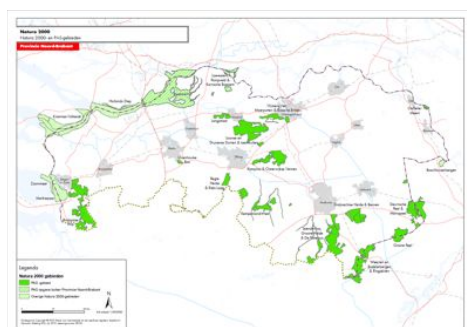
Provincie Noord-Brabant

Indeling presentatie

- Brabant en Natura 2000
- Organisatie Provincie
- Uitvoering PAS-maatregelen
- PAS veldbezoeken
- Procesindicatoren
- Jaarlijkse gebiedsrapportages natuur
- Wat gaat er allemaal nog veranderen?

Provincie Noord-Brabant

21 Natura 2000 gebieden in Brabant waarvan 18 PAS-gebied

Provincie Noord-Brabant

Organisatie Provincie Noord-Brabant

Totale begroting in 2016 1,2 mld
Daarvan 157 miljoen voor Natuur, Water en Milieu
Van 1500 naar 1000 fte
In totaal 90 mensen bij Programma Natuur
Eigen flora- en faunaonderzoek sinds jaren '80

Nota Brabant Uitnodigend Groen

- Groen Ontwikkelingsfonds Brabant
- Subsidie Natuur- en Landschapsbeheer (SNL)
- Subsidie Biodiversiteit Noord-Brabant

Provincie Noord-Brabant

Uitvoering PAS maatregelen

133Kampina & Oisterwijkse Vennen	H4010A	Bekijken	2 ha (samen met H7150)	1-5 jaar	B	H/U
133Kampina & Oisterwijkse Vennen	H4010A	Extra begrazen	5 ha (samen met H7150)	1-5 jaar	B	H/U
133Kampina & Oisterwijkse Vennen	H4010A	Kap bomen i.o.v. uitbreiden omvang	3 ha (samen met H7150)	5-10 jaar	V	U
133Kampina & Oisterwijkse Vennen	H4010A	Ontleiden, afdammen of diepen van watergangen, sloten en greppels	5000 m	1-5 jaar	B	H/U
133Kampina & Oisterwijkse Vennen	H4010A	Opslag verwijderen	10 ha	< 1 jaar	V	U
133Kampina & Oisterwijkse Vennen	H4010A	Plaggen	2 ha (samen met H7150)	1-5 jaar	B	H/U

- Loopt al sinds 2009, dus er is inmiddels al van alles uitgevoerd.
- Sommige gebieden veel habitattypen en maatregelen, dus lastig overzicht te krijgen.
- Verschillen tussen maatregelen in gebiedsanalyse, uitvoeringsovereenkomsten en beheerplannen.
- Gewijzigde inzichten over wat effectief is en wat niet.
- Coördinatoren per gebied zijn restopgave 1e bpp in beeld aan het brengen.
- Voorlopig lijkt uitvoering van PAS-maatregelen 1e pp haalbaar.
- Door 'uitnodigend werken' risico dat niet alles tijdig is uitgevoerd.

Provincie Noord-Brabant

Uitvoering PAS maatregelen Extra begrazen

PAS veldbezoeken

- Nut en noodzaak aanvankelijk onduidelijk.
- Tijdbesteding beperkt: 2 dagen beheerder + 2 dagen provincie.
- Gesprek tussen beheerders en ecologen is nuttig: inhoudelijke en organisatorische leerpunten, ook bijv. subsidieverlening.
- Goed moment om problemen met uitvoering te bespreken.
- Verslaglegging met foto's en ondertekening: onhandig proces
- Vooralnog lijken verwachtingen voor meeste gebieden en doelstellingen gehaald te worden.
- Mogelijkheden om het rendement van het veldbezoek te verhogen: meer mensen mee.
- Wat doe je bij onverwachte ontwikkelingen?
- Vergoeding uren terreinbeheerder?

PAS veldbezoeken

PAS veldbezoeken
Ondertekening leidinggevende

Procesindicatoren

- Opzet Alterra: uitgebreid en wetenschappelijk
- Invulling Kampina & Oisterwijkse vennen in werksessie met Alterra en terreinbeheerders.
- Provincie heeft daarna andere gebieden uitgewerkt
- Kritische geluiden Natuurmonumenten: zijn pi wel zinmig?
- Nog onduidelijk wie moet gaan uitvoeren, kosten, gebruik bestaande gegevens

[illegible]

Jaarlijkse gebiedsrapportages natuur

- PAS-bureau stelt deze op
- Meer duidelijkheid gewenst over rol van provincies.
- Tijdschema: wat en wanneer aanleveren, format. Digitale omgeving?
- (Juridische) hardheid van de rapportages
- Is binnen 3 of 6 jaar verandering van habitatkwaliteit te bepalen?
- Zijn oorzaken van verandering (+/-) te achterhalen?
- Doorwerking in beleid, relatie met tussentijdse evaluatie PAS (uitgifte van ontwikkelruimte, extra natuurmaatregelen)?
- Onduidelijkheid: wat te doen als doelstellingen niet worden gehaald. Wanneer aan de bel trekken?
- Wie is verantwoordelijk bij calamiteiten?

Voorbeeld calamiteit

Hoge waterstand en algenbloei Beuven

**Schuivende panelen:
wat gaat er allemaal nog veranderen?**

- Habitattypekaarten: voor Brabantse voortouwgebieden nog niet officieel vastgesteld.
- Overdracht EZ-gebieden naar provincies.
- Nieuwe versies AERIUS depositieberekeningen en gebiedsanalyses.
- Wijzigen herstelstrategieën o.b.v. nieuwe kennis.
- Bijstellen maatregelen n.a.v. discussie in gebied met terreinbeheerders en waterschappen.
- Houdt de PAS juridisch stand?
- Beschikbare capaciteit bij provincie en inhuur.
- Doorwerking leerpunten in toekomstige monitoring.

